

Osman-kapetanova medresa u Gračanici u periodu između dva svjetska rata

EDIN ŠAKOVIĆ
.....

OSMAN-KAPETANOVA MEDRESA jedna je u nizu bosansko-hercegovačkih medresa, nastalih u vrijeme osmanske uprave. Sagrađena je sredstvima gradačakog kapetana Osman-bega Gradaševića, nešto prije mjeseca augusta 1800. godine, kada je izdata njegova vakufnama. Gračanica je u to vrijeme bila razvijeno kulturno-prosvjetno središte ovog dijela Bosne. Prije gradnje ove medrese, na prijelazu iz XVIII u XIX vijek, u Gračanici je bilo više od deset džamija, nekoliko mekteba i najmanje jedna medresa (Hadži Halil-efendijina). Deset godina nakon Osman-kapetana, njegov sin i nasljednik na kapetanskom položaju, Murat-beg gradi još jednu medresu u Gračanici, pored Ahmed-pašine dažmije. Tako su, u prvoj polovici XIX stoljeća u Gračanici paralelno radile najmanje tri medrese (Hadži Halil-efendijina, Osman-kapetanova, te Murat-kapetanova ili Nova medresa). Austrougarsku okupaciju dočekale su dvije posljednje. Kao viši stupanj islamskih obrazovnih ustanova, koje po svom rangu odgovaraju srednjim školama, gračaničke su medrese – kao, uostalom, i brojne druge medrese u Bosni i Hercegovini – ospo-

sobljavale đake, uglavnom za vjersku službu lokalnih imama i mualima, ali su njihovi svršenci imali određeno predznanje i za nastavak školovanja na zavodima višeg ranga. Kvalitet nastave ovisio je o znanju i sposobnostima muderisa (nastavnika), a nastavnog plana i podjele po razredima, u savremenom smislu, nije bilo, već su učenici ostajali u medresi onoliko koliko bi im bilo potrebno da savladaju sve udžbenike koje bi muderis odabrao.

Ovakav vid nastave u gračaničkim medresama, potkraj XIX stoljeća bio je vrlo često izložen kritici od strane naprednijih muslimana, koji su uviđali potrebu reforme u spomenutim školama.¹ Izvjesni pomaci

1 U jednom dopisu iz Gračanice uredništvu lista "Bošnjak" (br. 10, Sarajevo 1892., str. 2), opisuje se kako je "ehalija" izradila program reforme nastave medrese, tako što je predložila da se ostavi muderis koji će predavati arapski, ali da se uvedu predmeti koji su se učili u nekadašnjim ruždijama, te da se dovede učitelj za bosanski jezik. Predloženo je i da se mektebi po mahalama pretvore u "jednu čestitu mektebi ibtidaiju", te da se onda obje škole podvrgnu "vladinu nadzoru". Kako autor dalje piše, "taj novi od naše ehalije sastavljeni sistem bi podnesen na odobrenje Visokoj vladi i vakufskom povjerenstvu u Sarajevu, ali do sada osta bez uspjeha", te dodaje: "Nevjerovatno je da bi vakufsko povjerenstvo, koje se brine za opći napredak našeg na-

su učinjeni 1895. godine, kada je izvršena reforma nastave na svim medresama u Bosni i Hercegovini. Tom reformom je nastava podijeljena u tri stepena (sunufa), od kojih je prvi stupanj obuhvaćao prvo godišće učenika, drugi tri godišta, a treći 3 - 4 godišta; za svaki je stupanj propisan nastavni plan, odnosno predmeti koji će se proučavati.¹ Na kraju školovanja, koje je nakon ove reforme trebalo da traje 7 - 8 godina, za maturante su organizirani javni završni ispiti, te su izdavana i svjedočanstva.² Ovaj će se nastavni plan u pojedinim medresama primjenjivati dosta dugo vremena.

Nova ili Murat-kapetanova medresa je prestala sa radom na samom kraju XIX stoljeća, dok je nešto kasnije na Osman-kapetanovu medresu za muderisa postavljen hafiz Mehmed ef. Okić, kasniji član Ulema medžlisa i zamjenik reisu-l-uleme, vrlo sposoban nastavnik i napredan čovjek, pod čijom je upravom ova školska ustanova doživjela pravi preporod. Prije njega, na medresi je predavao H. Osman ef. Mulaibrahimović, koji je, inače, za svog nasljednika, 1901. godine, oporučno odredio Sulejman ef. Fazlića, rodnom iz Seone, tadašnjeg muderisa u Odžaku, za koga se u sačuvanim dokumentima ističe da je "vrlo ugledan i

pošten", te da je učio u Meki i Medini. No, umjesto Fazlića, dužnost muderisa preuzeo je Okić. Odlaskom Mehmed ef. Okića u Sarajevo, 1909. godine, za muderisa je došao hafiz Mustafa ef. Šiljić, koji će na tom položaju ostati sve do prestanka rada medrese.³ Iako je bio muderis sa istanbulskom diplomom, Šiljić je u svojoj pedagoškoj praksi bio izuzetno konzervativan, što je dovelo do osjetnog slabljenja kvaliteta nastave u Osman-kapetanovoj medresi i znanja kod učenika. Iako je pred Prvi svjetski rat otpočela reforma nastave u kotarskim medresama,⁴ ona je, izgleda, zaobišla Osman-kapetanovu medresu. Ova je medresa početkom rata prestala sa radom, a u njezine prostori je se smjestila austrougarska vojska, koja je tu ostala nešto duže od godinu dana.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata, u nemirnom vremenu, poznatom kao prevrat, građanstvo je nastojalo da što prije obnovi i ponovo aktivira Osman-kapetanovu medresu. O tome govori jedan vrlo interesantan izvještaj iz 1924. godine, upućen Muftijskom uredu u Tuzli.⁵ Nakon što je austrougarska vojska napustila zgradu medrese, ona je ostala u vrlo lošem stanju. Vlasti nisu bile voljne dati sredstva za njezinu opravku, a u teškim ratnim vremenima to

roda u tom pravcu, hotimice odbilo takav sistem, a moguće je da ga nije shvatilo". Stoga anonimni autor dopisa, potpisan tek kao "Gračanlija", ponovo potencira navedeni prijedlog. Dvije godine kasnije, u dopisu iz Gračanice objavljenom u istom listu, ponovo se kritikuje rad Osman-kapetanove medrese (Škola i medresa, "Bošnjak", br. 7, Sarajevo, 15. februar 1894., str. 2).

1 Prvi je sunuf, odnosno stupanj je izučavao: osnove gramatike arapskog jezika (sarf), osnovne elemente vjerovanja i obredoslovlja, kiraet i husni-hat (kaligrafiju); na drugom se stupnju izučavaju: nahv (znanost o riječima), obredoslovlje (prema udžbeniku *Halebija*), ahlak, logika, arapska frazeologija, te kiraet i kaligrafija kao i u prvom razredu; u trećem se razredu uče: šeriatsko pravo (*Multaka*), te život i hadisi Muhammeda a.s., kao i nahv, logika i kiraet (**Hajrudin Ćurić**, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1983, str. 227-228.).

2 H. Ćurić, isto.

3 H. hfz. Mustafa ef. Šiljić je rođen 1876. u Lukavici kod Gračanice. Njegova porodica je, inače, porijeklom iz Budima. Školovao se u Istanbulu, a službovao je najprije kao imam Selimije džamije i muderis u Doboju, pa potom kao muderis u Gračanici. Umro je 1951. godine i pokopan je na groblju Režići.

4 Po toj reformi, nastava bi trajala četiri školske godine, izvršena je podjela na razrede, uveden je nastavni plan itd. U prvom razredu se izučavao: kiraet, arapski jezik, turski jezik i hat ve emla (pisanje i diktat); u drugom razredu su se izučavali nabrojani predmeti uz dodatak fikha i povijesti islama, u trećem razredu isti predmeti kao i u drugom, uz dodatak akaida, a u četvrtom isti predmeti kao i u trećem, ali se umjesto akaida izučavao hadis.

5 Izvješće o radu Osman-kapetanove medrese, upućeno Muftijskom uredu u Tuzli, Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica (br. 55/1924, 18. III 1924.), nesređena građa, u Medžlisu Islamske zajednice u Gračanici (dalje u tekstu: Izvješće o radu medrese iz 1924.).

Pred Osman-kapetanovom medresom u Gračanici (1932.). Stoje sa lijeve na desnu stranu: Šefik Bešlagić - učitelj, Ibrahim ef. Mehinagić, Mustafa Mulabečirović, Kadri ef. Hajdarević - kadija. Sjede sa lijeve na desnu stranu: Mustafa ef. Šiljić - muderis Medrese, Salim ef. Muftić - predsjednik Ulema Medžlisa. Džulejmen ef. Fazlić - vjeroučitelj (iz privatne kolekcije slika i dokumenata gosp. Nihada Halilbegovića)

se nije moglo obezbijediti putem dobrovoljnih priloga. Ipak, takva aktivnost pokrenuta je 1919. godine, te je sredstvima muslimanskog žiteljstva Gračanice i okoline medresa popravljena i osposobljena za održavanje nastave. Materijalni uvjeti za rad ove školske ustanove činili su se relativno povoljnim: medresa se izdržavala sredstvima vrlo jakog vakufa Osman-kapetana Gradaševića, a ka izdržavanju ove ustanove usmjereni su i prihodi vakufa Hadži Bećir-bega Gradaševića (utemeljenog 1846. godine), te vakufa ugasle Nove medrese (Murat-kapetanove).¹ Sama zgrada Osman-kapetanove medrese, sagrađena 1889. godine u pseudo-maurskom stilu, na mjestu prvobitne zgrade, bila je dovoljno prostrana i funkcionalna. Predavanja na medresi je nastavio držati muderis hafiz Mustafa ef. Šiljić.

1 O tim vakufima: Edin Šaković, Značaj vakufa u razvoju gračaničke čaršije, *Gračanički glasnik*, 17, str. 74-75 i 77-78.

NASTAVA U MEDRESI

Po obnovi rada medrese, bošnjačka vjerska i svjetovna inteligencija nastojala je da se nastava u ovoj školi što više osavremeni i postavi na moderne osnove, kako je to već učinjeno na nekim drugim bosanskim medresama. S tim u vezi, pored muderisa je postavljen i učitelj svjetovnih predmeta, tadašnji upravitelj Narodne osnovne škole Ibrahim ef. Ustavdić, inače i sam svršeni te medrese. No, on se, prema izvješću iz 1924., "zbog stanovitog uzroka" nije dugo zadržao na tom mjestu.² Taj "stanoviti uzrok" bila su nazadna shvatanja muderisa Mustafa ef. Šiljića, koji je odbijao bilo kakvu progresivnu ideju o reformi već zastarjelog načina predavanja, po kojem je muderis držao predavanja iz svih predmeta: Kur'ana, tedžvida, hadisa, akaida, fikha, orijentalne lingvi-

2 Isto.

stike i sintakse, itd. – a sve to na turskom i arapskom jeziku, prema klasičnim udžbenicima, poput popularnih *Halebije*, *Bergivije*, *Multake*, starih i po nekoliko stoljeća.

Krajem 1922. godine, Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Gračanici jednim podneskom se obratio hfz. Ćamil Kamarić, svršnik Šeriatske sudačke škole u Sarajevu i student prava. U tom podnesku on konstatira da se u posljednje vrijeme za Osman-kapetanovu medresu – školu koju je, inače, i sam svršio – niko ne interesira. Osvrće se i na slabe rezultate učenika i nastavnika, te navodi: *“U zadnjih nekoliko godina ona je davala i daje i danas svršenike, od kojih pogdjekoji znade čitati i pisati, što je krijući od svoga starijega naučio, znade nešto Bergivijskog teksta napamet (...), pogdjekoji počimao je nešto od nahva i fikha, ali još ne zna o čem govori nahv, a o čem fikh; mnogi s teškom mukom napiše svoje ime”*. Da bi se takvo stanje donekle ublažilo, on nudi besplatno sve svoje usluge, sve svoje sposobnosti i slobodno vrijeme, te predlaže da mu se dopusti da predaje *“arapsku gramatiku od Kadića i Bulića”* u Osman-kapetanovoj medresi, da mu se dopusti da otvori analfabetski tečaj u istom zavodu, *“gdje imade 22 nepismenih djece u dobi od 10 - 14 godina”*, te da mu se dopusti da osnuje medresansku knjižnicu, u koju će nabaviti sve knjige iz Kujundžića knjižare i muslimanske biblioteke, *“a pri potrebi i knjige na arapskom, turskom, našem i drugim jezicima (Poznato je gospodi da su knjige iz prve dvije knjižare vjerskog islamskog sadržaja)”*. Kamarić na kraju ponovo ističe da će sve navedeno činiti besplatno, te da ne traži ništa od vakufa. Osim njega, na ovaj podnesak se potpisalo nekoliko uglednijih ljudi i naprednijih vjerskih službenika iz Gračanice (Mehmed Omerbegović, Hazim ef. Fazlić, Mula Đulejman ef. Fazlić, Sabit ef. Aganović, Ahmetaga Širbegović, Mehmedaga Rešidbegović, Hasan Rešidbegović, hafiz Idriz ef. Omeragić, Mustafa H. Spahić i drugi).¹

1 Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gra-

čanica, nesređena građa, u Medžlisu IZ Gračanica. Hafiz Ćamil Kamarić je, inače, brat dr. Mustafe Kamarića. Nakon Šeriatsko-sudačke škole, završio je pravni fakultet, te je kao šeriatski sudija službovao u Sanskom Mostu, Cazinu i napokon dugi niz godina u Zagrebu, gdje je i umro.

2 Koncept rješenja na poledini gore spomenutog akta.

3 Dekret za Sabit ef. Aganovića izdat je od Vakufsko-mearifskog saborskog odbora u Sarajevu, 25. oktobra 1923.

Muderis Šiljić, koji je u to vrijeme obnašao i funkciju predsjednika Vakufskog povjerenstva, nije htio ni da čuje za Kamarićeve prijedloge, pa je Povjerenstvo na svojoj sjednici, 5. januara 1923., odlučilo da se svi ti prijedlozi odbiju. U obrazloženju je kratko navedeno da je to učinjeno *“iz razloga jer uprava Osman Kapetanove medrese nije solidarna sa tim”*.² Kamarić se, potom, ponovo obratio Povjerenstvu, upozorivši ih na zakonske odredbe, po kojima predsjednik Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva (hfz. Mustafa ef. Šiljić) *“kao zainteresovana osoba”* nije smio prisustvovati sjednici, pa moli da se isti isključi iz sjednice, te da se njegovi prijedlozi ponovo uzmu u razmatranje. U protivnom, on najavljuje *“otvorenu borbu”*, uključujući priziv na Ulema medžlis, uključivanje u akciju građana i druga sredstva. Iz koncepta rješenja na poledini akta, međutim, vidi se da je i ovaj podnesak riješen kao i onaj prvi. Godinu dana kasnije, od strane naprednije uleme ponovo je pokrenuto pitanje reformiranja nastave u Osman-kapetanovoj medresi i njezinog prilagođavanja duhu vremena. Izvršen je pritisak na upravu medrese, te je konačno udovoljeno zahtjevu Ćamila Kamarića za formiranje knjižnice, a istovremeno je za drugog muderisa imenovan Sabit ef. Aganović.³ Aganović je otpočeo predavanja, ali je naišao na otpor prvog muderisa i upravitelja Hfz. Mustafa ef. Šiljića, koji se protivio uvođenju modernijeg nastavnog plana i programa. *“Sva nastojanja ehali-je, svi zaključci džematskog medžlisa i svi predlozi i odluke vakufskog povjerenstva”*, navodi se u spomenutom izviješću iz 1924.

čanica, nesređena građa, u Medžlisu IZ Gra-

čanica. Hafiz Ćamil Kamarić je, inače, brat dr. Mustafe Kamarića. Nakon Šeriatsko-sudačke škole, završio je pravni fakultet, te je kao šeriatski sudija službovao u Sanskom Mostu, Cazinu i napokon dugi niz godina u Zagrebu, gdje je i umro.

2 Koncept rješenja na poledini gore spomenutog akta.

3 Dekret za Sabit ef. Aganovića izdat je od Vakufsko-mearifskog saborskog odbora u Sarajevu, 25. oktobra 1923.

godine, "ostale su glas vapijućeg: g. muderis eff. Šiljić nije htio postati mekši i uviđavniji i nije htio ma i jedan trun popustiti. Tvrđokoran, ostao je pri svojem zastarjelom i skroz nepraktičnom sistemu obuke i time je smetao predavanju Sabit eff. I šta više onemogućio ga, jer nije htio kao upravitelj narediti sohtama da polaze njegova predavanja".¹

No, to je prouzročilo revolt građanstva, te je, uprkos Šiljiću, nastavljeno u smjeru reformiranja nastave i modernizacije medrese. Treba naglasiti da su se početkom 20-tih vodile velike rasprave o reorganizaciji nastave u medresama i na nivou najviših organa Islamske zajednice u Sarajevu.²

Kako se iz svega vidi, kvalitet nastave u Osman-kapetanovoj medresi je, dvadesetih godina XX stoljeća, bio na vrlo niskoj razini. Nije tu bio sporan samo nedostatak svjetovnih predmeta, već sam metod rada muderisa Šiljića. H. hfz. Hasan ef. Hadžiefendić, vrhovni šerijatski sudija u mirovini i predsjednik džematskog medžlisa Gračanica, uputio je 22. III 1923. godine Vakufskom povjerenstvu podnesak u kojem članove tog tijela upozorava da "taleba ovdašnje medrese nije u stanju niti jednu riječ sa jazijom arebicom pravo zapisati nego izgledaju da su ta taleba u kakvom inovjernom zavodu", pa predlaže da se postavi hat-mualim (učitelj pisma). Ukoliko Povjerenstvo ne usliši njegovu molbu, Hadžiefendić prijeti ostavkom na mjesto džematbaše i poručuje da se u tom slučaju imenuje drugi "koji će toj komisiji evetlejisavati mahane".³ Povjerenstvo

je, svakako zbog Hadžiefendićevog velikog ugleda, pozitivno riješilo njegov zahtjev, te je on sam počeo da predaje husni-hat (kaligrafiju) "talebi", tj. učenicima medrese.⁴

REFORMA NASTAVE U MEDRESI

– PLANOV I REALIZACIJA

Autor izvješća o radu medrese iz 1924. godine detaljno i opširno obrazlaže potrebu reformiranja nastave u toj školi, ističući da za to postoje svi preduvjeti. Materijalna strana je osigurana, jer su vakufi iz kojih se medresa izdržava vrlo jaki i spomenute su godine njihovi prihodi iznosili 40.000 dinara. Vakufsko povjerenstvo je, osim toga, prodalo neke nekretnine koje nisu donosile vidne koristi, dobivši za njih oko 200.000 dinara. U izvješću se navode i planovi o izgradnji električne centrale i modernog mlina na mjestu vodenice Kapetanuške. U tu je svrhu u Gračanicu "dolazio i inženjer – stručnjak, koji je dao mnijenje, da je mjesto vanredno povoljno za električnu centralu". Gradnja tog objekta bi koštala oko 260.000 dinara, a vakuf bi od centrale i mlina mogao imati "čist prihod 34% od uloženog kapitala". Navodi se, dalje, da medresa ima 18 soba, "u koje se može smjestiti komotno 50 sohta", zatim prostranu dersšanu i zbornicu, kao i lijepu kutubhanu (orijentalnu biblioteku), dok je "požrtvovanošću jednog svršenika šeriatske škole, a sadašnjeg študenta prava" (Čamila Kamarića) osnovana knjižnica za "domaću literaturu". Može se

1 Izvješće o radu medrese 1924. godine. Muderis Sabit ef. Aganović je 1923. godine bio potpredsjednik Kotarskog vakufsko-meareifskog povjerenstva, a naredne godine i predsjednik. Na konceptu citiranog izvješća, vrlo zanimljivog, jer iznosi dosta podataka o prošlosti medrese uopće – nije naveden autor, na kraju samo stoji "predsjednik", ali bez potpisa. Predsjednik je tada bio upravo muderis Aganović, pa je vjerovatno on autor izvješća.

2 Pogl. *Zapisnici sjednica Islamske prosvjetne ankete držanih koncem decembra 1921. i u januaru 1922. o početnoj, srednjoj vjerskoj nastavi, te nastavi u kotarskoj i višoj medresi*, Sarajevo: izdanje Ulema Medžlisa, 1922.

3 Žalba u arhivi Sreskog vakufsko-meareifskog

povjerenstva. H. hfz. Hasan ef. Hadžiefendić zvani Hadžikadija (umro 1925.), sin je hadži Hasan ef. Nurikića, muderisa Osman-kapetanove medrese. Službovao je kao šerijatski sudija u nekoliko bosanskih gradova (Gračanici, Travniku, Mostaru), a potom kao vrhovni šerijatski sudija. Aktivno je učestvovao u borbi bosanskih muslimana za vjersko-prosvjetnu samoupravu i bio je kandidat za reisu-l-ulemu (Onjemu: Edhem Mulabdić, Hadži hafiz Hasan ef. Hadžiefendić, *Kalendar Narodna uzdanica* za 1945., Sarajevo 1944, str. 180-182; Taib Nurikić, Kadija hadži hafiz Hasan ef. Hadžiefendić - Hadžikadija, *Biljeg vremena*, br. 10, Gračanica, februar 1994, str. 15, br. 11, mart 1994, str. 15).

4 Tajib Nurikić, isto.

računati i na pomoć “nekoliko ovdašnjih inteligenata”, koji su voljni posuditi knjige iz svojih biblioteka, a poneku i pokloniti. U vakufskoj zgradi ispred medrese postoji pet soba koje niko ne koristi, pa bi se i one mogle iskoristiti za izvođenje nastave, dok bi se prostorije u prizemlju mogle urediti kao internatska kuhinja.

U ovom se izvješću pažnja obraća i na mlađe učenike, od 10 - 15 godina, kojih je “jaka polovica” od ukupnog broja učenika (njih 60). Ti bi se učenici mogli dati na pohađanje osnovne škole, s tim da stanuju u medresi, u kojoj bi mogli učiti i neke lakše predmete. Za starije softe, koji nemaju potrebno predznanje, mogao bi se organizirati tečaj “koji bi im priskrbio potrebno znanje iz svjetovnih predmeta”. Autor izvještaja je zamislio pretvaranje Osman-kapetanove medrese u jedan nastavni zavod u rangu srednje škole, u koju bi se, nakon svršenice osnovne škole, upisivala ona djeca “koja inače u ovo teško doba nemogu da se školuju na srednjim školama”. Naglašava se još da ova medresa uživa dobar glas, da se nalazi u centru kotareva, nastanjenih muslimanima (Gačanica, Tuzla, Gradačac i Tešanj), te da je Gračanica smještena na željezničkoj pruzi i klimatski je vrlo zdravo mjesto. *“Na temelju svega gore iznešenog”, zaključuje se na kraju, “ovo vakufsko mearifsko povjerenstvo svjesno težine prilika u kojima se nalazi i uočivši potrebe duha vremena u kojima živimo, a obzirom na opći zaostatak muslimana u vjersko-prosvjetnom pogledu uzima kao svetu dužnost zamoliti naslov, da sa svoje strane poradi i svim svojim silama i uplivom pospješi našu želju: ostvarenje moderno uređenog islamsko-znanstvenog zavoda”*.¹ Planovi izneseni u ovom dokumentu ipak nisu realizirani sve do općih reformi sreskih medresa u Bosni i Hercegovini, koje su izvedene po propisima najviših tijela Islamske zajednice.

Povodom naređenja Glavnog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Sarajevu, kojim je naređeno da nova školska godina

1 Izvješće o radu medrese 1924.

(1930./1931.) u medresama i ibtidajama ima početi 16. septembra 1930. godine, tadašnji predsjednik Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva, hfz. Ibrahim ef. Mehinagić, sazvaio je konferenciju o reorganizaciji nastave vjeronauke, koja je održana 13. septembra.² Tu je osobita pažnja posvećena medresi, ali također i vjeronaučnoj nastavi u državnim osnovnim školama (dječaćkoj i djevojačkoj), te u mektebi ibtidajama (muškoj i ženskoj).³ Mehinagić je ovom

2 Zapisnik sa konferencije u nesređenoj građi Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica. Konferenciji su bili prisutni, pored povjerenika Mehinagića, te savjetnika povjerenstva, Halilbegovića i Širbegovića, sljedeće osobe: Hasan ef. Kadić, šerijatski sudija, Ibrahim ef. Ustavdić, učitelj i upravitelj Državne osnovne škole, Mustafa ef. Žiško, školski nadzornik, Mustafa ef. Šiljić, muderis i upravitelj Osman-kapetanove medrese, Đulejman ef. Fazlić, imam-matičar i upravitelj ženske ibtidajije, Osman ef. Ustavdić, upravitelj muške ibtidajije, te hafiz Salim ef. Alić, imam Potočke džamije i mualim.

3 Vjeroučitelji na Dječaćkoj osnovnoj školi su bili Bećir ef. Lika i Mehmed ef. Hafizkadić, a na Djevojačkoj Mula Đulejman ef. Fazlić. Muška mektebi-ibtidajija radila je na spratu vakufske zgrade, preko puta Ahmed-pašine džamije, upravitelj i prvi mualim je bio Osman ef. Ustavdić, a drugi Husein ef. Žunić, dok je ženska ibtidajija radila u kući na Mahmutovcu, koju je 1913. uvakufio gračanički trgovac i posjednik Mujaga Kučukalić. Upravitelj i prvi mualim je najprije bio H.Smail ef. Mašić, a potom M. Đulejman ef. Fazlić, dok je drugi mualim bio Mehmed ef. Hafizkadić. Ručni rad je predavala Šemsa-hanuma Kurtagić. Ona je istovremeno samoinicijativno držala analfabetske tečaje za nepismene djevojčice, zbog čega je – kao i zbog svojih naprednih pogleda – trpjela česte prigovore i pritužbe. Početkom 1930., nakon jednog incidenta u prostorijama ibtidajije, mualim Fazlić je vakufskom povjerenstvu podnio žalbu protiv Šemse-hanume, ističući da je potpuno zanemarila ručni rad, dajući analfabetski tečaj, te da joj je on to zabranio. Kurtagićka je odgovorila da ona ne zna razloge zbog čega joj Fazlić zabranjuje tečaj, *“tim više što je i on kao imam pozvan da širi u narodu prosvjetu”,* da bi dodala kako mu je to možda i u interesu, jer *“iskorišćuje narodnu zaostalost i neprosvijećenost pišući narodu kojekakve zapise i ogledanja”*. Nakon što su ispitani i drugi svjedoci, Povjerenstvo

Učenici i softe Osman-kapetanove medrese pred Bijelom džamijom oko 1930. godine

prilikom predložio da muderis Šiljić predaje samo vjerske predmete, dok bi stariji uče-

je zaključilo spor (Žalba Đulejman ef. Fazlića, 27. III 1930., primljeno pod br. 82/930; žalba Šemse Kurtagić, 4. IV 1930., primljeno pod br. 87/930; Zapisnik o očitovanju Fazlić Đulejman ef. u predmetu br. 82/930, 6. IV 1930.; zapisnik o preslušanju Hafizkadić Mehmed ef. u predmetu br. 82 i 87/930, 19. IV 1930. i zapisnik o preslušanju Nuhanović Nisvete i Helić Hajrije o predmetu br. 82/930, 20. IV 1930 – Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica, nesređena građa). Protiv Šemsinog samoinicijativnog držanja analfabetskog tečaja bio je i školski nadzornik Mustafa Žiško, ali ona nije odustala od toga, te je počela djevojčice učiti pismenosti i u svojoj kući. Njoj se zato mora priznati zasluga za opismenjavanje jednog dijela muslimanskih djevojčica u Gračanici. Žalbu je protiv Šemse-hanume vakufskom povjerenstvu bio uputio i H. Ismail ef. Mašić, također jedan od konzervativnijih hodža, u kojoj je žestoko napao Šemse-hanumino “neprilično ponašanje”, a kao vrhunac iznosi činjenicu da ona hoda ulicom sama i bez ičije pratnje! No, Šemsa Kurtagić je uživala podršku dijela gračaničke uleme naprednijih pogleda, na prvome mjestu hafiza Ibrahim ef. Mehinagića.

nici bili zaduženi da lakše stvari – koje su oni već savladali – predaju mladima. Njima će to ujedno biti i praktična didaktičko-metodička obuka. On je izložio i prijedlog reorganizacije nastave u muškoj mektebi-ibtidaiji (dvogodišnjem mektebu), u kojoj se nastava odvijala u kombinovanom odjeljenju. Dva bi se razreda, po tom prijedlogu, rastavila, te bi prvi ostao u dotadašnjim prostorijama, a drugi bi razred bio izdvojen u jednu od prostorija Osman-kapetanove medrese, gdje je smještena kutubhana i gdje muderis Šiljić povremeno drži svoja predavanja. Prvom bi razredu i dalje predavao prvi mualim Osman ef. Ustavdić, dok bi učenicima drugog razreda – dakle svršenicima prvog – bili pridruženi i učenici medrese koji su se tek upisali. Nastavu ovom odjeljenju bi svakim danom od 9 - 11 sati držao hfz. Salim ef. Alić, mualim i imam Potočke džamije. Dok su se svi ostali učesnici konferencije načelno složili s Mehinagićevim prijedlogom, Ustavdić se usprotivio, ističući da on kao upravitelj ibtidaije ne može dozvoliti da se učenici drugog razreda odvajaju, niti da

se spajaju "sa seoskom djecom koja bi bila upisana u Osman kapetanovoj medresi". Medresu su, inače, u ovo doba pohađala gotovo isključivo djeca sa sela, dok su ranije, u prvom desetljeću XIX vijeka, u ovu školsku ustanovu upisivana čak i djeca imućnijih čaršijskih trgovaca i građana. Ustavdičeva reakcija ujedno je i svjedočanstvo o kulturološkom jazu između sela i grada, koji je u Gračanici manje-više i danas izražen.

Nakon izvršenih promjena u organizaciji Islamske zajednice (uvođenjem Ustava Islamske vjerske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji, u julu 1930. godine), sarajevski je Ulema medžlis, u saradnji sa Vakufsko-merarifskim vijećem, poveo akciju reformiranja i unaprjeđenja nastave na bosanskim medresama. Tom je reformom bila zahvaćena i Osman-kapetanova medresa. Nastava je temeljito izmijenjena, školovanje u sreskim medresama je od tada trajalo pet godina, odnosno pet razreda. Pored tradicionalnih predmeta (kiraet, akaid, fikh, ahlak, arapski i turski jezik, hadis, itd.) – za koje su sada propisani i novi udžbenici, u nastavni plan je uveden veći broj tzv. svjetovnih predmeta, koji su se učili u državnim osnovnim školama i gimnazijama (maternji jezik, matematika, zemljopis, prirodopis, nacionalna i opća povijest, fizika, hemija itd.). Izučavali su se i neki vjerski predmeti, kojima ranije nije bila dovoljno posvećivana pažnja: povijest islama, husni-hat (kaligrafija), tefsir, ilmu-l-feraiž (nasljedno pravo), ali također i praktični predmeti: imamet, vaz, pedagogija i metodika vjerske nastave. Pored svega toga, Ulema medžlis je zabranio upis u medresu učenika koji nisu svršili osnovnu školu, a uveden je i prijemni ispit.

S početkom školske 1932./1933. godin, ova reforma je sprovedena i u Osman-kapetanovoj medresi. Muderisu Šiljiću je i dalje ostavljena većina vjerskih predmeta iz novog nastavnog plana. Ilmul-hadis i povijest islama je predavao hafiz Ibrahim ef. Mehinagić, dok je kao predavač na predmetima šeriatsko pravo i nasljedno pravo angažiran tadašnji šerijatski sudija u Gračanici,

Kadri ef. Hajdarević.¹ Svjetovne su predmete predavali učitelji Šefik Bešlagić, Ibrahim Lika i Abdulah Dajdžić.² Na ovaj je način i Osman-kapetanova medresa pretvorena u solidan prosvjetni zavod u nivou niže realne gimnazije, koji je proizvodio kandidate za zvanje imama, mualima, hatiba i vjeroučitelja, a davala je i dobro predznanje za nastavak školovanja na višim vjersko-prosvjetnim ustanovama, poput okružnih medresa i šerijatske gimnazije.

ŽIVOT UČENIKA MEDRESE

Osman-kapetanova medresa je bila ško-

- ¹ Kadri ef. Hajdarević (1898.-1985.), rodom iz Gornje Tuzle, diplomirao je na Behram-begovoj medresi u Tuzli i Šeriatsko-sudačkoj školi u Sarajevu, te apsolvirao pravo u Zagrebu. Od 1933. do 1941. službovao je kao šerijatski sudija u Gračanici, a od 1941. do 1946. u Tuzli. Nakon ukidanja šerijatskih sudova, radio je u Okružnom sudu u Tuzli. Nakon odlaska u mirovinu, bio je dugogodišnji predsjednik Odbora Islamske zajednice u Tuzli, a biran je i za predsjednika Sabora Islamske zajednice, te za člana Starješinstva Islamske zajednice. Autor je većeg broja radova s područja šerijatskog prava i drugih islamskih nauka.
- ² Novi nastavni plan za Osman-kapetanovu medresu, Sresko vakufsko-merarifsko povjerenstvo Gračanica, nesređena građa. Pogl. i Izvještaj Odbora Islamske vjerske zajednice Gračanica Starješinstvu Islamske vjerske zajednice u Sarajevu od 25. VIII 1967., Odbor IVZ Gračanica, 57/67, str. 12 (izvještaj je sastavio hfz. Ibrahim ef. Mehinagić). Učitelj Šefik Bešlagić, rodom iz Gornje Tuzle, u Gračanici je službovao do novembra 1935. godine, kada je otišao na dalje školovanje na Višu pedagošku školu u Zagreb. U Osman-kapetanovoj medresi predavao je tri školske godine, a za to vrijeme bio je biran i za člana Sreskog vakufsko-merarifskog povjerenstva. Nakon odlaska iz Gračanice, uputio je Povjerenstvu pismo iz Zagreba, u kojem se zahvaljuje članovima Povjerenstva na saradnji, a posebno predsjedniku hfz. Ibrahim ef. Mehinagiću, ističući da mu je bilo zadovoljstvo raditi s njima, da je stekao "dosta lijepog iskustva" i naučio "kako se uspješno radi na vjerskom i prosvjetnom pridizanju muslimanskih masa, naročito od mišljenog i planskog rada g. predsjednika". Pismo je sačuvano u arhivi Sreskog vakufsko-merarifskog povjerenstva Gračanica.

Osman-kapetanova medresa, danas

la internatskog tipa, koja je svojim učenicima nudila besplatan smještaj i hranu. Učenicima medrese su stanovali u trinaest slobodnih soba u zgradi medrese. Nedostatak prostora je bio nerijetka pojava; ovisno o broju upisanih učenika, na jednu je sobu dolazila po 4 pa čak i do 8 učenika. Godine 1924., na primjer, medresu je pohađalo 60 učenika. U svakoj je sobi bio po jedan sobni starješina (oda-sahibija), a postojao je i starješina svih softi (softa-baša). Vodom su se snabdijevali sa bunara, kako se navodi u statistikama medrese, a snabdijevani su hranom koju su sami spremali u sobama. U svakoj sobi se nalazila po jedna peć kojom je soba zagrijavana u zimskom periodu. Namještaj je bio oskudan i loš, a ni higijenski uslovi nisu bili zadovoljavajući. Zdravstvena komisija je u maju 1928. godine utvrdila da su zahodi u zgradi Osman-kapetanove medrese nečisti i nezadovoljavajući, kao i zahod advokata dr. Mondšajna na katu vakufske zgrade ispred medrese, te da je kanal razbijen i "nečist napolje izlazi". S tim u vezi, Sresko poglavarstvo je naredilo Vakufskom povjeren-

stvu da se kanali i zahodi temeljito očiste.¹

Među učenicima nisu bile rijetke ni pojave kršenja kućnog reda. U aprilu 1930. godine, predsjednik Vakufskog povjerenstva, hafiz Ibrahim ef. Mehinagić, uputio je opomenu upravitelju medrese Šiljiću, upozorivši ga da je "vlastitim opažanjem i brižljivim nadzorom", kao i na osnovu opažanja većeg broja vjerodostojnih osoba, ustanovio da softi Osman-kapetanove medrese krše propise kućnog reda ove ustanove i svojim slabim vladanjem narušavaju njezin ugled, te stvaraju lošu sliku kod građana i naroda. U opomeni se navodi da softi ne održavaju propisani red i čistoću u sobama, *naukovno vrijeme* ne iskorištavaju samo za nauku, već ga provode "u razgovoru, neumjesnim i nelijepim šalama, a više puta i u galami i svađi". Nerijetko se viđaju na ulici, neuredno i oskudno obučeni, "što vrlo loš utisak ostavlja na svakoga, ko zna za red i finoću", a neke su softi "toliko okuraženi, pa zapale cigaretu i da tako idu uli-

1 Poglavarstvo sreza gračaničkog Sreskom vakufsko mearifskom povjerenstvu, primljeno pod br. 110, 10. V 1928.

com, osobito u večeri pri odlasku u jaciiju namaz". To nije sve, neki učenici odlaze i na noćna sijela, a uoči petka se dešava da skoro sve odraslije softte odu u sela kućama, dok se djeca, "od kojih mnoga nijesu starija od 7 - 8 god. ostavljaju u medresi, prepuštena sama sebi, bez kontrole i nadzora". Neke softte zalaze po dućanima, te prodaju određenu im hranu (zahiru), a zatim kupuju razne predmete, često i duhan – što inače ne bi smjeli činiti. Isto tako, neki učenici istresaju prostirku iz soba na dvorištu medrese, čime se narušava mir i ometa učenje. Na kraju opomene, Mehinagić poručuje da, ako se slične pojave ne spriječe, odgovornim će se smatrati uprava medrese. Upravitelj je bio dužan zaprijetiti učenicima da će prekršitelji kućnog reda biti strogo kažnjeni, pa – u slučaju da ponove prekršaj – čak i isključeni iz medrese.¹

Po primitku ovog akta, upravitelj medrese Mustafa ef. Šiljić je skupio učenike u dershani, gdje ih je upoznao sa opomenom. No, to nije imalo mnogo učinka, pa je Mehinagić 27. juna iste godine uputio novu opomenu, u kojoj konstatuje da ranija upozorenja nisu ozbiljno shvaćena, te da se kućni red i dalje krši, ali se ovaj put konstatira da ni muderis i upravitelj Šiljić nije adekvatno pokazao. Pored kršenja kućnog reda, u medresi su uočeni i mnogi drugi nedostaci: nema pravilnog rasporeda naukovnih predmeta, muderis Šiljić je, kao jedini predavač, preopterećen mnogobrojnim dersovima, ali i podučavanjem čitanju i pisanju djece koja bi tek bila upisana u medresu. Odrasililo se to i na znanje učenika. "Pri obavljenom ovogodišnjem ispituu u medresi", stoji u dopisu, "zapaženo je, da uspjeh u nauci nije zadovoljavajući, baš usljed gore spomenutih okolnosti, a naročito zbog toga, što kod softti nejma razvijene

svijesti o lijepom islamskom uzgoju i uzvišenosti islamske nauke". U medresu se primaju djeca ili nedorasli dječaci, od kojih mnogi "nijesu pohađali niti valjana sibjan-mekteba, kamo li osnovne škole". Medresa zbog svega toga više sličii jednoj ibtidaiji, konstatira Mehinagić. Dodatan problem predstavlja činjenica da je upisan prevelik broj đaka. Školske godine 1929./30. upisano je čak 90 novih softti, a svi oni su smješteni u 13 malih soba, te je u nekim sobama bilo i po 9 učenika. Mehinagić na kraju predlaže da se pozove nekoliko uglednijih građana u jednu užu anketu, kako bi se iznašlo pravo rješenje spomenutih problema.²

Prilika za diskusiju ukazala se na spomenutoj raspravi o reorganizaciji vjeronaučne nastave, u septembru 1930. godine. Tu je iznesen veći broj prijedloga koji su se ticali

1 Koncept dopisa upravi Osman-kapetanove medrese, sastavljen 2. IV 1930., u građi Sreskog vakufskog povjerenstva Gračanica (dopis je ekspeditovan 16. IV).

2 Koncept dopisa Upravi Osman-kapetanove medrese, sastavljen 27. VI 1930, u građi Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica.

i života učenika. Mehinagić je tada predložio temeljitu reformu kućnog reda. U medresu, kao školu internatskog tipa, bilo bi primljeno samo onoliko učenika koliko to dozvoljavaju prostorije za stanovanje, čime bi se ubuduće izbjegla pretrpanost. Imajući vjerovatno u vidu da su mnogi roditelji sa sela svoju djecu slali u medrese kako bi im obezbijedili potpuno besplatno školovanje, a potom i egzistenciju u vjerskoj službi, Mehinać je predložio da učenici pri upisu u medresu plaćaju upisninu u iznosu od 100 dinara za imućne, odnosno 50 za manje imućne, a prikupljena sredstva bi se utrošila za adaptaciju prostora i kupovinu namještaja. Predloženo je, također, da se obrazuje jedna stručna komisija (u koju će, pored članova Vakufskog povjerenstva, uprave medrese i šerijatskog sudije, ući i jedna osoba iz državne škole) u svrhu sastavljanja odgovarajućeg kućnog reda. Šerijatski sudija Hasan ef. Kadić predložio je da se od kandidata za upis u medresu zatražiti da prvo obave pregled kod gradskog liječnika, te da im roditelji obezbijede pristojnu odjeću i obuću. Ostali učesnici konferencije složili su se sa iznesenim prijedlozima, a muderis Šiljić se sjetio tek da zamoli da se prilikom reforme načini što je moguće manje izdataka iz vakufskog proračuna.¹

1 Zapisnik sa konferencije u Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu održane 13 IX 1930., u Medžlisu IZ Gračanca.

Realizacija prijedloga iznesenih na ovoj konferenciji, kao i prethodno opisana reforma nastavnog plana i nastavnih metoda, vrlo su se pozitivno odrazili na život, ali i znanje učenika. Prema statistici iz školske 1931./32. godine, Osman-kapetanova medresa je brojala 34 đaka, raspoređena u 8 odjeljenja. Na taj način, učenici više nisu bili stiješnjeni.² Tokom 30-tih godina, pojedini su se učenici izdvajali svojim znanjem i sposobnostima. Školske 1933./34. godine, na primjer, od ukupno 27 đaka, njih trinaestorica su ostvarili odličan uspjeh. Bili su to: Zajim Dizdarević, Halil Hadžić, Salih Hadžić, Mustafa Okić, Ibrahim Sumbić, Ibrahim Mašić, Hamdija Vikalo, Ibrahim Smajić, Hasan Avdić, Mustafa Nurikić, Husein Mujić, Ibrahim Softić i Salih Begović, budući istaknuti imami i vjerski službenici.³ Odlični učenici medrese bili su i posebno nagrađivani. Tako je 1936. Vakufska direkcija iz Sarajeva dostavila Upravi Osman-kapetanove medrese više primjeraka, u to vri-

2 Zgrada tzv. softinskog konaka ispred medrese, adaptirana početkom XX stoljeća za dodatni smještaj učenika medrese, u ovom periodu nije korištena u te svrhe. Pored dućana i poslovnih prostora u prizemlju, u prostorijama na spratu se nalazio niži muški mekteb, kancelarija advokata Mojsija Mondšajna i fotografska radnja Ismeta Šakovića.

3 Jedan od njih, Husein ef. Mujić, kasnije je postao tuzlanski muftija, a potom i reisu-l-ulema.

jeme, vrlo popularne knjige *“Zašto su muslimani nazadovali, a drugi napredovali”* od Emira Šekiba Arslana. Te knjige trebalo je da se podijele najboljim učenicima medrese.¹ Učenici Osman-kapetanove medrese, tridesetih godina, su učestvovali i na nekim svečanostima u Gračanici, kao što je, na primjer, bila svečanost prilikom završetka radova na obnovi munare Ahmed-pašine džamije i popravka sofa pred ulazom, 22. i 23. oktobra 1934.

U sastavu medrese djelovala je i biblioteka (kutubhana). U njoj je, pored većeg broja rukopisnih i štampanih knjiga na orijentalnim jezicima, bilo i knjiga na bosanskom jeziku. Ovu je biblioteku osavremenio je i obogatio, kako je to već rečeno, Ćamil Kamarić. Tu je bio prikupljen i veći broj vrijednih orijentalnih rukopisa iz ostalih javnih i privatnih biblioteka u Gračanici, između ostalih i preostale knjige Hadži Halil efendijine biblioteke, koje su prenesene na inicijativu ranijeg muderisa hfz. Mehmed ef. Okića. Ulema medžlis je 28. VIII 1938. uputio raspis svim sreskim vakufsko-mearifskim povjerenstvima, u kojem ih je pozvao da, ukoliko posjeduju stare rukopise, iste upute u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu. Krajem godine, Ulema medžlis se dopisom obratio gračaničkom Vakufskom povjerenstvu sa istim pozivom. U tom dopisu se konstatira da se na području tog povjerenstva nalazi “mjesna vakufska biblioteka, koja je nezapažena, a osim toga je izložena i eventualnom propadanju”, te se traži da se knjige “iz tamošnje mjesne biblioteke i svi rukopisi koji se nalaze razbacani po tamošnjim vjerskim i vjersko-prosvjetnim ustanovama prebace u Gazi Husrev-begovu biblioteku”,² te da se sastavi spisak

1 Vakufska direkcija, 12718/35, 18. VII 1936. Dokument u nesređenoj građi Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica. Gračanički muslimani su se, inače, u dva navrata mogli i uživo sresti sa autorom spomenute knjige, Šekibom Arslanom, koji je u to doba smatran jednim od najvećih alima islamskoga svijeta. Njegovu je posjetu Gračanici upriličila Narodna biblioteka.

2 Dopis Ulema medžlisa od 24. XII 1938., br.

knjiga koje se šalju. Knjige su zaista poslane u Sarajevo, ali njihov spisak u preostaloj građi Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva nije pronađen.

Neposredno nakon Prvog svjetskog rata, kvalitet nastave u Osman-kapetanovoj medresi je osjetno opao, što se odrazilo i na broj upisanih učenika. Izrazito konzervativni upravitelj i muderis hfz. Mustafa ef. Šiljić nije dopuštao inovacije i promjene u organizaciji nastave, iako je bilo inicijativa da se to učini. Dok su ranije u medresu upisivana i djeca imućnijih građana Gračanice, u tom periodu su medresu pohađala gotovo isključivo djeca s područja okolnih sela. Njihovi roditelji bi upisom djeteta u Osman-kapetanovu medresu riješili njegovu egzistenciju, jer nisu snosili nikakve troškove školovanja, dok je svršenic medrese mogao dobiti službu seoskog mualima ili imama, koji su u ondašnjem seoskom ambijentu predstavljali uglednije ličnosti. Sačuvana dokumentacija pokazuje da je u Gračanici bilo i ljudi naprednih shvaćanja, i vjerskih službenika i običnih građana, koji su uviđali da se nastava u medresi mora reformirati. Iako je to upravitelj medrese odbijao, na kraju je ipak morao pristati na uvođenje nastavnog plana i programa i svjetovnih predmeta u medresu. U to vrijeme, tridesetih godina XX stoljeća, izvršena je temeljita reforma nastave u tzv. sreskim medresama, čime su one pretvorene u modernije školske ustanove. U toku Drugog svjetskog rata Osman-kapetanova medresa je u više navrata prestajala s radom, a u godinama nakon rata definitivno se ugasila. Zgrada medrese je ubrzo bila nacionalizirana. Osman-kapetanovu medresu je zadesila sudbina skoro svih ostalih bosansko-hercegovačkih medresa, kojima su komunističke vlasti zabranile rad. Obrazovanje vjerskih službenika od tada preuzima Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu.

8063/38, Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica, nesređena građa, u Medžlisu IZ Gračanica.